

NAROD I PRAVDA

PROGRAMSKA PLATFORMA ZA MLADE 2018 - 2022

Sarajevo, august 2018.

Sadržaj

1. Program zapošljavanja mladih	3
2. Program obrazovanja obrazovanja mladih	9
3. Program socijalne skrbi o mladima	13
4. Program učešća mladih u društveno-političkim procesima	17
5. Program zdravstvene zaštite mladih	21
6. Program kulture, sporta i slobodnog vremena mladih	26

1. PROGRAM ZAPOŠLJAVANJA MLADIH¹

Uvod

Nezaposlenost je problem o kojem su se, kao najvećem, izjasnili sami mladi u BiH u svim do sada provedenim istraživanjima, i vide ga kao **glavni uzrok svih drugih problema** ove populacije. Nezaposleni mladi ekonomski su zavisni, izloženi su visokoj stopi rizika od siromaštva, nisu u mogućnosti stambeno se osamostaliti, ne usuđuju se stupiti u brak niti se usuđuju imati djecu. Dugoročno nezaposleni mladi postaju siromašni, a siromaštvo je glavni uzrok njihove pasivnosti i društvene isključenosti. Uzrokovana pasivnost mladih dovodi do toga da bh. društvo dobiva dugoročno neaktivne generacije, koje ne mogu pokretati pozitivne promjene. Od završetka školovanja do prvog zaposlenja prolazi mnogo vremena, što dovodi do lošeg psihičkog stanja mladih, nestajanja samopouzdanja, pa čak i depresije, ali i do gubitka stečenih znanja i vještina. Posljedice nezaposlenosti odražavaju i na emigracije iz BiH. Mladi u velikom broju napuštaju BiH ne samo privremeno nego i zauvijek, dok državi i bh. društvu ostaje problem tzv. „odljeva mozгова“, a bh. privredi trenutno vrlo izražen nedostatak mlade osposobljene radne snage.

BiH ima jednu od najviših stopa nezaposlenih mladih u svijetu, preko 60% prema podacima relevantnih međunarodnih institucija. Komparacije radi, u razvijenim zemljama zapadne Evrope, npr. Njemačke, Holandije, Austrije, Norveške, Švicarske i sl., stopa nezaposlenosti mladih ispod je 10%. Prije samo nekoliko godina, problem Evrope u kontekstu nezaposlenosti mladih bio je neusklađenost obrazovanja s tržištem rada, da bi se brzim reformama i intenzivnim programima prekvalifikacija i dualnog obrazovanja (teorija-praksa) taj problem umnogome riješio. S obzirom na trend velikog privrednog razvoja, problem Evrope danas jeste nedostatak mlade stručne radne snage, što se reflektuje i na BiH u kontekstu povećanih migracija mladih. U BiH problem nezaposlenosti mladih je višeslojan. Pored neadekvatnog zastarjelog obrazovnog pristupa koje ne priprema mlade za posao, i tržište rada je siromašno i skućeno. Prema službenim podacima, u maju 2018. g., na evidencijama nezaposlenih bila je prijavljeno više od 450.000 osoba. Samo u Federaciji BiH je više od 140.000 onih koji prvi put traže posao - što je posebno alarmantan podatak u kontekstu nezaposlenih mladih - a među njima je više od 25.000 onih s visokom stručnom spremom.

Institucionalni okvir i dosadašnja politika prema mladima u oblasti zapošljavanja

Bosna i Hercegovina nema jasnu politiku zapošljavanja mladih. Zakonski propisane **strategije prema mladima koje su dužni donijeti i provoditi svi nivoi vlasti**, a koje bi, između ostalog, trebale sadržavati i programe zapošljavanja mladih, predviđene su entitetskim zakonima o mladima. Na nivou BiH strategija prema mladima nikada nije pripremljena, iako je za taj zadatak još 2006. g. osnovana Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH. U Federaciji BiH također još uvijek nije donesena strategija prema mladima, iako je Vladi Federacije BiH ta zakonska obaveza nastala još 2010. godine, a prethodna analiza stanja urađena još 2013. godine od strane nevladinog sektora². Iako su vlade preduzele neke skromne

¹ Jedan od najvažnijih izvora „Programa za mlade Narod i Pravda“ derivirani su iz javno dostupnog dokumenta političke inicijative mladih M1 Prava za mlade „Izborna lektira – programi za mlade“ (Institut za razvoj mladih KULT), čiji je cilj bio da budu prihvaćene i implementirane od strane nadležnih vlada. Narod i Pravda je prepoznao ovu platformu kao izuzetno značajnu za institucionalnu brigu o populaciji mladih u BiH, te je prihvatio da je u velikom dijelu stavi na svoju političku agendu i dosljedno implementirana nakon Izboru 2018.

² Institut za razvoj mladih KULT, „Na putu ka politici prema mladima FBiH“, 2013. godina.

korake ka poboljšanju društvenog položaja mladih, ti koraci nisu strateški usmjereni i njihovi rezultati su upitni - dosad nije urađen nijedan izvještaj o mladima koji bi dao prikaz preduzetih mjera i učinka koje su one proizvele, a takvi izvještaji obavezna su praksa u zemljama EU.

S obzirom na nedostatak ozbiljnih vladinih analiza o stanju nezaposlenosti mladih i učinku nekih koraka koje su preduzimale, moramo se osloniti na neke ranije službene dokumente i podatke. Revizija učinka „**Upravljanje programom zapošljavanja mladih u FBiH**“ iz 2012. godine³, koju je proveo federalni Ured za reviziju, pokazala je totalni fijasko ovog programa. Izuzev formalnog stjecanja radnog iskustva, koje je mlade činilo administrativno konkurentnijima prilikom apliciranja za posao, drugih većih efekata od ovih „pripravničkih“ programa nije bilo. Zaključci revizije bili su sljedeći: planiranje Programa nije bilo adekvatno i prilagođeno potrebama tržišta rada, program nije bio usmjeren na zapošljavanje najteže zapošljivih kategorija mladih prepoznatih Strategijom i Programom rada FZZZ-a, za implementaciju Programa nije osiguran potreban nivo nadzora i transparentnosti, program je nedovoljno promoviran, te je tako ostao nedostupan najugroženijoj skupini nezaposlenih, nije uspostavljen niti proveden odgovarajući sistem nadzora i vrednovanja, kako bi se mogao korigirati i poboljšati sistem upravljanja Programom. Iako su u Vladi Federacije BiH u periodu 2015-2018 najavljivana velika sredstva (preko 50 miliona godišnje) za nove programe zapošljavanja mladih, ta su sredstva drastično smanjena i do implementacije masovnih programa zapošljavanja nikada nije došlo.

Nažalost, **titulu najprimamljivijeg poslodavca u BiH još uvijek nosi javna uprava**, jer se i pored moratorija na zapošljavanje u javnom sektoru, na koji su se obavezale same vlade, vršila masovna zapošljavanja, u većini netransparentno, bez objavljivanja konkursa, bez prijemnih komisija, bez ikakvog nadzora nadležnih vladinih institucija – što je službeno utvrdila državna/federalna revizija (73% zaposlenih u javnim preduzećima i institucijama u Federaciji BiH zaposleno je bez ikakvog konkursa⁴). Takav **diskrecioni pristup vlada pri zapošljavanju u javnoj upravi neprihvatljiv je i poguban, i izaziva dugoročnu ekonomsku, moralnu i demografsku katastrofu**. Postoji nekoliko problema u vezi s ovim pitanjem:

- javna je uprava u BiH je preglomazna i zasićena, te je neophodno da što prije zatvori vrata daljnjem širenju, izuzev u slučajevima stvarnih potreba (zdravstveno osoblje, inspektori, IT-stručnjaci i dr.);
- izražena službeno evidentirana korupcija pri zapošljavanju u javnoj upravi ostavlja minimum mogućnosti za zapošljavanje u redovnoj proceduri, na ionako suženom izboru radnih mjesta;
- mladi imaju male mogućnosti zapošljavanja u javnom sektoru, kako zbog stranačke kontrole i korupcije, tako i zbog zakonske obaveze stjecanja prethodnog radnog iskustva, što je većini mladih nedostupno;
- orijentiranost mladih prema javnoj upravi zbog njene primamljivosti (iznadprosječne plaće, sigurnosti, dugoročnosti, radničkih prava) – dugoročno ih odvlači od ideje rada i privređivanja u privredi kao i pokušaja samozapošljavanja, što ima pogubne posljedice za razvoj društva u cjelini.

³ Izvještaj revizije učinka „Upravljanje programom zapošljavanja mladih u FBiH“, Ured za reviziju institucija u FBiH, Sarajevo, juli 2012.

⁴ Izvještaj revizije učinka „Transparentnost zapošljavanja u javnim preduzećima FBiH“, Ured za reviziju institucija u FBiH, Sarajevo, juni 2018. godine.

Potrebe mladih u oblasti zapošljavanja

Prema posljednjim istraživanjima među populacijom mladih, najveće nezadovoljstvo iskazuju zbog **korupcije, nepravde i nejednakog pristupa zapošljavanju**, primarno u javnoj upravi. Pored toga, problem skućenog tržišta rada a potom i nedovoljne pripremljenosti (**izostanak prakse tokom školovanja**) za obavljanje postojećih dostupnih poslova u privredi su evidentni, a mladima nije ponuđena ni adekvatna institucionalna sistemska podrška za samozapošljavanje i preduzetništvo.

Četiri od 5 mladih ljudi u Federaciji BiH mladih smatra da bi im **poslovne obuke** bile od koristi, a samo njih 16% imalo je priliku učestvovati u određenom poslovnom seminaru za mlade, koje drže izuzetno korisnim. Prema istraživanju, svaka druga mlada osoba **rado bi pokrenula vlastiti biznis, ali uz uslov podrške**, i to ne samo finansijske u vidu početnog kapitala nego i savjetodavne, mentorske i edukacijske. Kao nedostatak u procesu pokretanja vlastitog biznisa navode i to što je **administracija suviše komplicirana i njima nepoznata**, stoga što su im nedostupne i formalne i neformalne edukacije. Saglasni su u mišljenju da je potrebno više programa samozapošljavanja mladih, više informacija i više podrške kako bi se mladi odvažili krenuti u vlastito poslovanje. Indikativno je da mladim ljudima nije potpuno jasno kako funkcioniše privatni poslovni sektor, da vladaju jako šturim informacijama koje sami često ne razumiju. Potpuno su saglasni da se **vladini konkursi i poticaji moraju bolje promovirati** kroz kvalitetniji PR i korištenjem virtuelnih načina i društvenih mreža u predstavljanju te podrške.

S druge strane, najizraženije **nezadovoljstvo poslodavaca odnosi se na nedostatak praktičnog iskustva** mladih aplikanata za posao (32%), kao i na njihovu kvalifikaciju (19%), ali uopće (ne)postojanjem dovoljno kvalificirane radne snage na tržištu rada. Veliki porezni nameti, posebno doprinosi na novozaposlene – koji nisu pripremljeni za posao i potreban je period njihove doedukacije i uvođenja u rad – demotiviraju i onemogućuju poslodavce da masovnije zapošljavaju i mladima odmah ponude ugovore o radu.

Opredjeljenje „Narod i Pravda“

Svjesni smo da mladi imaju zakonom zagarantovana prava na podršku u zapošljavanju i da stranačke centrale ne smiju biti biro i za zapošljavanje

Želimo formirati vlast naklonjenu mladima, kroz ispunjavanje svih zakonskih obaveza prema mladima u domenu zapošljavanja (**programi za mlade predviđeni Zakonom o mladima FBiH na svim nivoima vlasti**). Također, opredjeljeni smo oživjeti sistem odgovornosti vlasti prema mladima kroz provedbu kaznenih odredbi za nadležne institucije vlasti koje se ogluše o svoje obaveze prema mladima.

Odlučni smo da zapošljavanje mladih postavimo kao prioritetnu politiku novoformirane vlasti, a razvoj omladinskog preduzetništva stavimo u najoštrij fokus te politike

... i to u skladu sa savremenim svjetskim odrednicama i dobrom međunarodnom praksom. Od 2015. godine provode se masovni programi samozapošljavanja u Evropi, odnosno razvoja preduzetništva među mladima – **stvaranje nove preduzetničke generacije** – i to je trend kojem ćemo se u punom institucionalnom kapacitetu priključiti.

Odlučni smo da mladim ljudima omogućimo praksu i radno iskustvo tokom a ne nakon školovanja i ukinemo obavezu obavljanja pripravnčkog staža

Želimo revidirati dosadašnju opšteprisutnu politiku zapošljavanja mladih kroz sufinansiranje obavljanja pripravničkog staža. Štaviše, želimo ukinuti uvjet obavljanja pripravničkog staža kao administrativnu barijeru za zapošljavanje, te omogućiti svim usmjerenim srednjoškolcima i studentima praksu i stjecanje radnog iskustva tokom školovanja. Opredijeljeni smo za ovaj **revolucionarni preokret i slom koncepta koji je mlade držao u zavisničkom položaju**, da mole da negdje obave pripravnički staž, prvenstveno u javnoj upravi gdje su im šanse da dugoročno ostanu 1:100, ali i koncepta koji je leglo korupcije i favoriziranja stranačkih kadrova, čime se vršila diskriminacija „nepodobnih“ mladih ljudi.

Odlučni smo da u javnoj upravi rade sposobni a ne podobni mladi ljudi

Želimo zakonskim **sistemskim mjerama ukinuti svaki vid diskriminacije tokom zapošljavanja**, a posebno izražene oblike korupcije i nepotizma prilikom zapošljavanja u javnu upravu, i to kroz uvođenje obaveznog oglašavanja (javni konkursi), evidentiranja i nadzora nad zapošljavanjem u javne institucije i javna preduzeća, te uvođenjem oštih kaznenih mjera za nepoštivanje tih odredbi. Želimo da se aplikanti za prijem u javnu službu vrednuju prema znanju i vještinama, a ne prema stranačkoj podobnosti, jačini poznanstava ili debljini novčanika.

Adekvatan budžet za mlade bit će ogledalo da smo potpuno opredijeljeni za provođenje ovog programa

Želimo povećati **budžetska izdvajanja za zapošljavanje mladih**, ali ne novim zaduženjima, već budžetskim **uštedama i pravilnim preraspodjelama** i preusmjeravanjem budžetskih rashoda, suzbiti svaki vid budžetskog rasipništva a usmjeriti se ka prioritetima, kroz sistemsko unapređenje javnih finansija.

Odlučni smo stvarati novu preduzetničku generaciju mladih u Bosni i Hercegovini

Želimo napraviti ambijent za razvoj omladinskog preduzetništva kroz konkretne **edukacijske, konsultacijske i finansijske poticaje, te administrativne olakšice** za pokretanje prvog biznisa. Želimo razviti preduzetnički duh kod mladih, ali uz davanje sigurnog čvrstog oslonca, okrenuti ih od robovanja prilikama za zapošljavanje u javnu službu i usmjeravati ka samozapošljavanju.

Odlučni smo osigurati olakšice i poticaje poslodavcima koji zapošljavaju mlade bez radnog iskustva

Želimo olakšati preduzetnicima koji žele zaposliti mlade ljude **oslobađajući ih visokih nameta i doprinosa na plaće novozaposlenih u prvom periodu** rada, te im pružiti poticaj i podršku prilikom interne edukacije nove radne snage.

Odlučni smo da mladim ljudima osiguramo prilike za zaposlenje, sklanjajući ih od lošeg okruženja

Želimo zaposlene mlade koji neće biti prepušteni samo ulici, kafani i kladionici, koje ih šalju u ralje kriminala i nesretnog života s neizvjesnim rizičnim ishodom. **Želimo zaposlene mlade koji će biti korist, a ne prijetnja i problem društvu.** Želimo zaposlene mlade koji mogu doprinijeti kućnom budžetu i stabilnosti porodice. Želimo mlade osposobljene za rad kao preduvjet ozbiljnog investiranja u Bosni i Hercegovini i u Bosnu i Hercegovinu.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za sistemsko rješavanje problema nezaposlenosti mladih i najavljuje sljedeće korake:

1. Naložiti uredima za reviziju institucija (u FBiH i BiH) **izradu koordinirane specijalne revizije svih dosadašnjih programa zapošljavanja mladih**, s akcentom na rezultate koji su njihovom provedbom postignuti, finansijske efekte koje su imali i regularnosti kod načina njihovog provođenja, kako bi se i službeno evidentirali najznačajniji propusti i zloupotrebe u aktuelnim procesima zapošljavanja mladih.

2. Sumirati sva provedena istraživanja o nezaposlenosti mladih, o problemima i potrebama tržišta rada, obrazovnom sistemu i njegovoj usklađenosti s tržištem rada, kompetencijama i slabostima nezaposlenih mladih, trenutnim i potencijalnim mogućnostima zapošljavanja, prvenstveno u privrednom, ali i u javnom sektoru, zatim nalaze revizorskih izvještaja, statistike resornih zavoda i agencija, preporuke međunarodnih eksperata, istraživanja i analize nevladinih organizacija i institucija vlasti, te **sačiniti službenu analizu o stanju nezaposlenosti mladih** u BiH, koja će biti platforma svim radnim grupama za izradu programa zapošljavanja mladih u okviru strategija prema mladima na svim nivoima vlasti.

3. Kreirati **nove programe** zapošljavanja mladih koji neće biti temeljeni na neefikasnim mjerama sufinansiranja obavljanja pripravničkog staža u javnom sektoru, već **na poticaju samozapošljavanja, sufinansiranja prvog zapošljavanja mladih u privrednom sektoru i pravedne dostupnosti realnih radnih mjesta u javnim institucijama i preduzećima**. Programi će se usvojiti kao dio zakonom propisanih strategija prema mladima na kantonalnom, federalnom i državnom nivou⁵, uz najveći dopustivi nivo usklađenosti i koordinacije programskih aktivnosti. Vodit ćemo sistematičan i detaljan proces planiranja i postavljanje indikatora uspješnosti, uz učešće širokog kruga aktera: ministarstava rada, ekonomskog razvoja, zavoda za zapošljavanje, privrednih komora, obrazovnih institucija, udruženja poslodavaca, međunarodnih predstavnika, predstavnika nevladinih organizacija koje se bave mladima, radničkih sindikata i dr.

4. Osigurati **budžetska sredstva za implementaciju programa**, ali ne novim zaduženjima vlada, već kroz pravilnu preraspodjelu postojećih sredstava za ovu namjenu, ali i iz drugih dijelova budžeta koji se odnose na oblasti mladih, kako bi najveći dio sredstava za mlade bio usmjeren ka zapošljavanju. Također, oštrim novim zakonskim mjerama (s obzirom da je trenutno umnogome prisutan trend rasipanja javnog novca „po zakonu“) spriječit ćemo budžetsko rasipništvo, a „ušteđena“ sredstva preusmjeriti ka poticanju zapošljavanja mladih.

5. Uspostavit **sistem za praćenje i procjenu uspješnosti provođenja programa**, s obaveznim procesom pripreme redovnih polugodišnjih izvještaja o napretku u oblasti zapošljavanja mladih, koji će se dostavljati vladama i parlamentima na uvid i usvajanje, te biti dostupan široj javnosti putem javnog objavljivanja.

6. Donijeti **nedostajuću legislativu u oblasti zapošljavanja mladih**: zakone o obrazovanju odraslih, izmjene i dopune zakonā o obrazovanju i zakonā o radu - prvenstveno kako bi se omogućilo stjecanje prakse i priznatog **radnog iskustva tokom školovanja te dokinula obaveza pripravničkog stažiranja** - potom zakone o zapošljavanju mladih, omladinskom preduzetništvu i dr.

7. Sistem obrazovanja uskladiti s tržištem rada nadopunama kroz fakultativna predavanja, uvođenjem novih predmeta i programa u formalno obrazovanje i razvojem centara neformalnog obrazovanja: savjetovanja pri odabiru karijere, obuke usmjerene prema zaposlenju, pomoć za profesionalnu

⁵ Program državnog nivoa odnosi se na Agenciju za rad i zapošljavanje BiH, s ingerencijama za rad u inostaranstvu.

orijentaciju i dr. Uvesti predmet „Preduzetništvo“ u nastavne planove i programe, te razvijati **model dualnog obrazovanja (*Learning by doing*)**, uvezujući obrazovne institucija s privrednim sektorom i dr., s posebnim fokusom na sektor informacionih tehnologija (IT) koji je u velikoj ekspanziji i nudi adekvatno plaćena i ugodna radna mjesta, koja mlade stručnjake mogu zadržati u BiH.

8. Suzbiti korupciju pri **zapošljavanju u javnom sektoru**: osigurati maksimalnu transparentnost procesa zapošljavanja kroz zakonsko pooštavanje kriterija za transparentnost procesa i nezavisnost prijemnih komisija te ukidanjem diskrecionog prava rukovodilaca pri odabiru uposlenika ili pripravnika, kao i uvođenjem sistema oštrog sankcioniranja dokazanih i evidentiranih pojava kršenja zakonskih procedura pri zapošljavanju, kako bi se aplikanti za prijem u javnu službu vrednovali prema znanju i vještinama, a ne prema stranačkoj podobnosti, jačini poznanstava ili „debljini novčanika“. Uraditi **reviziju sistematizacije radnih mjesta u javnoj upravi i preduzećima kantona i FBiH** i njihove usklađenosti sa organizacionim i kadrovskim potrebama u institucijama i stvarnim obimom poslova na temelju **programa rada**, kako bi se precizirala stvarna potreba i broj radnih mjesta u javnom sektoru na koje mladi mogu računati.

9. Kao dio predviđenih programa zapošljavanja koji su prethodno obrazloženi, posebnu pažnju usmjeriti na **razvoj preduzetničkog duha kod mladih poticanjem omladinskog preduzetništva**. Staviti na raspolaganje mladima slobodne poslovne prostore i objekte u državnom vlasništvu pod najpovoljnijim uvjetima, organizirati obuke za kreiranje biznis-planova, osigurati adekvatne finansijske poticaje za započinjanje omladinskih biznisa, formirati biznis inkubatore i učiniti ih široko dostupnim. Osigurati praćenje razvoja omladinskih biznisa i kontinuiranu savjetodavnu podršku tokom čitavog procesa, te knjigovodstveno-administrativnu podršku i sličnu pomoć u početku poslovanja, povezivati mlade preduzetnike i inovatore s potencijalnim kupcima i drugim poslovnim partnerima u zemlji i inostranstvu te im na taj način učiniti preduzetništvo održivom opcijom. Odabir ideja za omladinsko preduzetništvo bazirati na pažljivoj analizi potreba na konkretnoj teritoriji, kako bi se pokretali poslovi za kojima postoji potreba i koji imaju perspektivu održivosti u određenom području, a u skladu sa strateškom procjenom i opredjeljenjem kantona/Federacije FBiH.

10. Zakonski predvidjeti **olakšice za prve poslodavce mladih**: uvesti poticajne mjere u vezi s porezima i doprinosima za kompanije koje zaposle mlade ljude (novozaposlene), uvesti „atipični prvi ugovor o zapošljavanju“ za zapošljavanje ugroženih grupa mladih, te osloboditi/subvencionirati prve poslodavce mladih plaćanja doprinosa na plate novozaposlenih na najmanje prve dvije godine rada.

11. Posebnu pažnju kroz posebne dijelove programa zapošljavanja dati **mladima koji nisu u sistemu obrazovanja niti na tržištu rada (marginalizovane grupe)**, manje obrazovanim mladim ljudima i ranjivim grupama mladih (posebno mladima s posebnim potrebama). Unaprijediti njihove vještine za traženje posla i osigurati im savjetovanje i usmjeravanje putem javnih službi za zapošljavanje kroz dodatnu edukaciju. Osigurati im pomoć (edukaciju za traženje posla, preporuku, uključanje u program) za prvih 12 mjeseci nakon završetka obrazovanja, kao kritični prijelazni period.

12. Osigurati mladim ljudima posebno **prilagođen pristup informacijama o programima zapošljavanja**, obrazovanju o njihovim pravima u vezi s radnim uvjetima, o tržištu rada i poslovnim mogućnostima, putem lako dostupnih stranica na društvenim mrežama. Kroz kreiranje online foruma provoditi kampanje ohrabrivanja mladih da prijavljuju slučajeve diskriminacije i zlostavljanja na radnom mjestu. Povećati ulogu postojećih radničkih sindikata u zagovaranju za prava mladih zaposlenika i veću angažiranost mladih u ovim tijelima.

2. PROGRAM OBRAZOVANJA MLADIH

Uvod

U Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, čija je BiH potpisnica, stoji da „niko ne može biti lišen prava na obrazovanje“, što predstavlja univerzalno ljudsko pravo, kao i osnovni uvjet socijalne uključenosti i mogućnosti adekvatnog rada, izlaska iz siromaštva i dostojanstvenog života. Razvijene zemlje Zapada prepoznale su sav značaj reforme i konstantnog unapređenja obrazovnog sistema za opći razvoj. Kroz Bolonjski i Kopenhagenski proces, reforma obrazovanja dobila je prioritetni status u strateškim opredjeljenjima vlada država članica EU, a cilj Lisabonske strategije bio je da EU bude najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija svijeta zasnovana na znanju. Među osnovnim razlozima povećanja nezaposlenosti mladih u Evropi bio je **evropski sistem obrazovanja**, koji je došao je u fazu da **nije više u potpunosti odgovarao potrebama tržišta** i da je nedovoljno pripremao radnike za popunjavanje slobodnih radnih mjesta. Međutim, obrazovni sistemi u pojedinim zemljama članicama prepoznat je od Evropske komisije kao koristan za evropski sistem, kao npr. **njemački dualni koncept obrazovanja, koji odlikuje usklađenost teorije i prakse**, te je dualno obrazovanje uvedeno u strategiju „Evropa 2020“, za široko prihvatanje takvog koncepta u svim zemljama EU.

Nažalost, BiH i nadležni nivoi vlasti još uvijek nema jasnu politiku za razvoj obrazovanja i unapređenje obrazovnog sistema.

Institucionalni okvir u BiH i dosadašnja politika u oblasti obrazovanja

Na državnom nivou u BiH ne postoji ministarstvo za obrazovanje i nauku, već djeluju sektori pri državnom Ministarstvu civilnih poslova BiH (MCPBiH), čija je uloga ograničena na koordinaciju rada entitetskih i kantonalnih ministarstava u oblasti visokog obrazovanja, te za usklađivanja planova entitetskih tijela vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu, između ostalih, i za oblast obrazovanja. Na nivou BiH uspostavljene su Agencija za razvoj visokog obrazovanje i osiguranje kvaliteta, Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Formirana su i tijela za koordinaciju obrazovnog sektora. **Nadležnosti za obrazovne i naučne politike**, finansiranje i nadzor nad institucijama visokog obrazovanja **imaju kantoni u Federaciji BiH, entitet Republika Srpska i Brčko Distrikt. Federalno ministarstvo obrazovanja**, nauke, kulture i sporta vrši upravne, stručne i druge poslove koji se odnose na nadležnosti Federacije u oblastima nauke, kulture i sporta.

Prema istraživanjima Agencije za razvoj visokog obrazovanje i osiguranje kvaliteta, u prosjeku se, od bruto domaćeg proizvoda (BDP) za obrazovanje u Federaciji BiH izdvaja oko 6% BDP-a, u Republici Srpskoj oko 4% BDP-a, a u Brčko Distriktu oko 11% budžeta. Blizu **90% sredstava odlazi na plaće uposlenih, u nastavnom kadru i administraciji, a vrlo mali procenat na unapređenje obrazovanja**. Sistem je uvjetno rečeno skup, a s obzirom na zastarjelost obrazovnog koncepta i neprilagođenost tržištu rada ne daje željene rezultate. Do sada su usvojene brojne strategije, ali njihova implementacija je nedopustivo spora ili je potpuno izostala.

Kako smo prethodno naveli, problem Evrope u kontekstu nezaposlenosti mladih bio je neusklađenost obrazovanja s tržištem rada, što se intenzivnim reformama umnogome riješilo. U BiH taj problem je još uvijek izuzetno izražen. Pored **nedostatka prakse tokom školovanja postoji problem nedovoljnog prepoznavanja, nepriznavanja i neuređenosti programa neformalnog obrazovanja** mladih. Neformalno

obrazovanje još uvijek do kraja nije sistemski uređeno. Iako već sada postoje dobre prakse, posebno u nevladinom sektoru, nepostojanje jasnog političkog opredjeljenja i akcije onemogućava funkcionalniju vezu između programa neformalnog obrazovanja, vještina koje se neosporno stječu kroz ove programe, i ponude i potreba na tržištu rada. Ne postoji dovoljna podrška i afirmacija postojećih, te razvoja dodatnih kapaciteta organizacija koje provide programe neformalnog obrazovanja. Također, veza i saradnja između formalnog i neformalnog obrazovanja nije dovoljno razvijena - formalni obrazovni sistem ne prepoznaje neformalno obrazovanje kao podršku svom radu. Ne postoji ni „krovno tijelo“, koje bi radilo određenu vrstu kontrole kvaliteta organizacija koje provode programe neformalnog obrazovanja.

Potrebe mladih u oblasti obrazovanja

Mladi smatraju da ih obrazovni sistem ne priprema za tržište rada ni vrstom ni kvalitetom znanja, a ne uči ih ni tehnikama aktivnog traženja posla. Prema istraživanjima, **nedostatak praktične nastave mladi vide kao najveći problem u polju formalnog obrazovanja** (32%⁶). U sistemu visokog školstva nema dovoljno programa za stjecanje praktičnog znanja. Kako smo već spomenuli, najizraženije nezadovoljstvo poslodavaca odnosi se na nedostatak praktičnog iskustva mladih aplikanata za posao (32%), kao i na njihovu kvalifikaciju (19%). Uz ovaj problem, mladi ističu i preopširne nastavne planove i programe, te nedovoljnu stručnost nastavnika i profesora, kao i nedostatak stipendija/kreditiranja.

U porastu je broj mladih koji rade posao za koji se nisu školovali, a više od **30% mladih radi poslove koji su potpuno nepovezani s njihovim obrazovanjem**. Dio mladih smatra kako je zapošljavanje osoba na radna mjesta za koja se nisu obrazovali pogrešno, ali ima i onih koji smatraju kako je vrijeme formalnih kvalifikacija prošlo, te kako se na tržištu rada cijene praktična znanja i vještine. Neformalno obrazovanje sve više dobija na značaju, jer kroz učešće u neformalnom obrazovanju mladi kompenziraju nedostatke formalnog obrazovanja i povećavaju šanse za zaposlenje. Programi neformalnog obrazovanja nisu jednako dostupni svim mladima, niti su mladi dovoljno informirani o mogućnostima neformalnog obrazovanja. 61% mladih u FBiH željelo bi učestvovati u neformalnom obrazovanju.

Broj mladih koji studira ili pohađa programe srednjoškolskog obrazovanja je u padu. Zanimljiv je primjetni trend pada upisa na državne fakultete za oko 12%, te trend porasta upisa na privatne visokoškolske ustanove. Procent mladih koji **prerano napuštaju obrazovni sistem** u zemljama EU iznosi približno 13%, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2013. godini taj procent bio čak 33%. Nema pouzdanih podataka o broju studenata koji završavaju studij u roku, procjenjuje se da student prosječno studiraju 5-7 godina do stjecanja diplome. Veliki broj studenata napušta studij, najčešće poslije prve godine studija.

Mladi rano napuštaju školovanje zbog finansijske situacije (34%), ali i zbog toga što u školovanju ne vide smisla (25%). Razlozi su i pronalazak zaposlenja (27%), te poljoprivredni poslovi (7%). U određenoj mjeri učenici napuštaju srednju školu i zbog nesuvremenih pristupa u obrazovanju i neefektivnog ocjenjivanja. Najveći broj srednjoškolaca završava tehničke stručne/strukovne i srodne škole (72%), zatim gimnazije (25%), te učiteljske, umjetničke i vjerske škole (3%). Najveći broj studenata je i dalje na društvenim i humanističkim programima. Prema analizama i istraživanjima Federalnog zavoda za zapošljavanje i kompanija za posredovanje prilikom zapošljavanja, **najtraženija zanimanja** su inženjeri informatike,

⁶ Prema posljednjem istraživanju iz 2013. godine o položaju mladih u FBiH, „Na putu ka politici prema mladima FBiH“, Institut za razvoj mladih KULT.

elektrotehnike i mašinstva,, građevinci, zavarivači, šivači i dr. Istovremeno, **najviše nezaposlenih** registriranih na birou imaju zanimanja ekonomista, pravnika i socijalnih radnika.

Većina mladih ne prima stipendije. Finansijska pomoć mladima u procesu obrazovanja je nedovoljna. 88% mladih u FBiH ne prima nikakvu stipendiju. Od ukupno 12% mladih koji primaju stipendiju, 5% ih stipendiju dobija od općine, 3% od kantona, a ostali iz nekog drugog izvora (inostrana stipendija ili stipendija privrednog subjekta). Mjesečni iznosi stipendija najčešće su između 100 i 200 KM (64%). 27% je mladih koji primaju stipendiju u iznosu do 100 KM mjesečno.

Opredjeljenje Narod i Pravda u oblasti obrazovanja mladih

Odlučni smo uskladiti obrazovni sistem s trenutnim i budućim potrebama na tržištu rada u BiH

Svjesni smo da trenutni obrazovni sistem umnogome obučava mlade za profesije za kojima ne postoji potreba na tržištu rada, a ne priprema ih za zanimanja za kojima postoji stvarna potreba. Revidirat ćemo programe, pojačati nastavno osoblje i omogućiti mu adekvatne doedukacije, te stvoriti **stalnu i institucionalnu vezu između obrazovnog sistema, poslovne zajednice i institucija** koje se bave praćenjem trendova na tržištima rada, uz proaktivno učešće i drugih institucija izvršne vlasti koje je potrebno uključiti.

Odlučni smo uskladiti upisne kvote s potrebama tržišta rada, te interesima države i društvene zajednice

Svjesni da **hiperprodukcija nepotrebnih kadrova** pravi dugoročnu štetu ne samo privrednu i društveno nego i za same mlade, koji se nakon uloženog truda u obrazovanju ne mogu zaposliti i osigurati egzistenciju - uvodit ćemo upisne kvote u srednjem i visokoškolskom obrazovanju, uz analitički pristup i vodeći računa o zaštiti angažiranog nastavnog kadra.

Odlučni smo usmjeriti napore i sredstva za uvođenje prijeko potrebne prakse tokom školovanja

Svjesni smo da nedostatak praktične nastave u formalnom obrazovnom sistemu uzrokuje nedovoljnu osposobljenost mladih za budući rad, pa mladi, nakon što završe obrazovanje, ostaju bez znanja i vještina potrebnih na tržištu rada, teško pronalazeći priliku za posao. **Poslodavci istovremeno ostaju bez potrebne educirane radne snage, ili su prinuđeni samostalno educirati novozaposlene**, čime ih se dodatno i finansijski i operativno opterećuje, što je sve češći trend u BiH.

Odlučni smo uvoditi nove programe u školstvo, u skladu sa savremenim evropskim i svjetskim trendovima razvoja

... stvarajući mogućnost mladima za nova znanja i savremenija zanimanja, koja će ih učiniti konkurentnijima na tržištu i omogućiti im **adekvatne i dobro plaćene poslove**, te im osigurati da žive dostojanstven život u svojoj zemlji, značajno doprinoseći državi i društvu kao nosioci takvih profesija.

Odlučni smo usmjeriti napore i sredstva u kontinuirano usavršavanje nastavnog kadra

Svjesni smo da je u proteklim decenijama **zanemarena edukacija nastavnog osoblja** i da su izdvajana minimalna sredstva za tu namjenu. Osigurat ćemo kontinuirano profesionalno usavršavanje postojećeg nastavnog i rukovodećeg osoblja i jačati ga novim stručnim kadrovima, uvesti sistemsko nadgledanje rada

školskih ustanova, te razvijati i poticati primjenu novih nastavnih metoda i primjene savremenih tehnologija.

Odlučni smo donijeti i provesti novu efikasniju politiku stipendiranja u BiH

Svjesni teškog finansijskog položaja mladih koji su u sistemu obrazovanja - uvećavat ćemo broj stipendija i njihov iznos u skladu s maksimumom budžetskih mogućnosti. Klasificirat ćemo stipendije na one koje imaju funkciju **socijalnih davanja za mlade lošeg ekonomskog položaja, zatim stipendije koje imaju funkciju nagrade za dobre rezultate, te poticajne stipendije** za učenike i studente deficitarnih zanimanja traženih na tržištu rada. Rigorozno ćemo urediti **transparentnost dodjele** stipendija s precizno uređenim kriterijima dodjele, uz sistem prilagođenog i dostatnog informisanja.

Odlučni smo poticati razvoj neformalnog obrazovanja mladih

Svjesni da postoji potreba za većom ponudom programa neformalnog obrazovanja, kao i jačim informiranjem mladih o tome, osigurat ćemo uvjete za **razvoj i širenje ponude neformalnog obrazovanja** kako bi ono postalo dostupno svim mladim ljudima koji žele učestvovati u takvim programima. Insistirat ćemo na provođenju zakona o obrazovanju odraslih i donošenju nedostajuće regulative u ovoj oblasti.

Odlučni smo jačati partnerstvo sa nevladinim sektorom u oblasti neformalnog obrazovanja mladih

Nevladin sektor u BiH ima značajno iskustvo u provođenju programa neformalnog obrazovanja. Uvažavajući tu činjenicu, inicirat ćemo institucionalno **partnerstvo nadležnih institucija i organizacija** civilnog društva.

Odlučni smo depolitizirati cjelokupan sistema obrazovanja

Snažno se protivimo kadrovskoj politici u obrazovanju u kojoj odlučujuću ulogu igra stranačka pripadnost, a ne **stručnost**. Na rukovodećim pozicijama i u nastavnom osoblju insistirat ćemo samo na obrazovanim i stručnim kadrovima.

Odlučni smo u borbi protiv svakog vida korupcije u obrazovanju

Nastojat ćemo da se uz poticajne mjere primjene etičkih kodeksa na javnim i privatnim obrazovnim institucijama osnaže i mehanizmi kojima bi se **sankcionisao svaki vid zloupotreba službenog položaja**, malverzacija i kupovine ispita i diploma, kao i svih drugih vidova koruptivnih praksi. Insistirat ćemo da se uvedu sistemi monitoringa rada institucija i uposlenih u njima, te da se napravi sistem sankcionisanja odgovornih.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za sistemsko rješavanje problema obrazovanja mladih i najavljuje sljedeće korake:

1. Sveobuhvatnu **analizu stanja** u oblasti obrazovanja, s fokusom na produciranje mladog kadra, njegov broj, kvalifikaciju i kvalitet, potrebe poslodavaca i dostupna radna mjesta, kapacitete nastavnog osoblja i uslove i infrastrukturu u kojoj se vrše obrazovne aktivnosti – prvi korak kako bi se osigurao strateški pristup reformi obrazovnog sistema.

2. Kroz uvođenje novog sistema upisnih kvota, donošenjem nove politike stipendiranja na nivou kantona, uvođenjem novih nastavnih smjerova i obrazovnih programa u skladu s potrebama i inicijativama

poslodavaca (definisanim analizom), te njihovu promociju, **sistemske i institucionalno ćemo uvezivati obrazovanje s tržištem rada.**

3. Ukidanjem poticajnih sredstava za obavljanje pripravničkog staža u javnoj upravi, stvorit ćemo realne finansijske mogućnosti i realizovati **ozbiljna ulaganja u razvoj praktične nastave** tokom obrazovanja.

4. Usvojiti ćemo i izdvojiti značajna sredstva za **kontinuirane doedukacije postojećeg nastavnog osoblja**, a u skladu s općom reformom obrazovnog sistema i potrebama za realizaciju osavremenjenih nastavnih planova i programa.

5. Značajno i konstantno ćemo **povećavati sredstva za stipendiranje učenika i studenata, s novim pristupom u stipendiranju** – klasifikacijom stipendija na socijalne, poticajne i nagradne, uz osiguranje sistema pune transparentnosti i pravičnog pristupa.

6. Dosljedno ćemo implementirati zakone koji tretiraju obrazovanje odraslih, te donijeti nedostajuću regulativu u ovoj oblasti. Donijet ćemo precizan sporazum o saradnji s nevladinim organizacijama koje nude programe neformalnog obrazovanja, sačiniti program njihovog nadzora i priznavanja (certifikacije) i finansijski **pomagati sve programe neformalnog obrazovanja** koji su u skladu s utvrđenim potrebama mladih i tržišta rada.

7. Uvest ćemo **sistem prevencije korupcije u obrazovnim ustanovama**, koji će podrazumijevati donošenje revidiranih etičkih kodeksa, edukaciju i testiranje nastavnog osoblja i upravljačkih struktura o odredbama kodeksa i zabranjenim praksama, kaznene odredbe za kršenje kodeksa, linije za anonimne prijave svakog vida korupcije u sistemu obrazovanja, imenovanje odgovornih osoba za postupanje i rješavanje prijave, te pojačane programe podizanja svijesti o pošasti korupcije i značaja antikorupcije u obrazovanju.

8. Znatno i kontinuirano ćemo **povećavati sredstva za projekte naučno-istraživačkog rada**, s posebnim fokusom na projekte od širokog društvenog i privrednog značaja, uz donošenje preciznih kriterija finansiranja.

3. PROGRAM SOCIJALNE SKRBI O MLADIMA

Uvod

Pod socijalnim položajem podrazumijeva se položaj koji pojedinac zauzima u određenoj društvenoj grupi ili društvenoj strukturi, zahvaljujući svom porijeklu, ekonomskoj moći ili ličnim sposobnostima i obrazovanju. Socijalni položaj se veže za *uspjeh, bogatstvo i moć*. EU vijeće (engl. EU Council) je 1975. godine siromašne definisalo kao pojedince ili porodice čija su dobra i novčani prihodi toliko niski da ih isključuju iz minimuma prihvatljivog načina života u državi u kojoj žive. Vlasti su dužne **prepoznati grupe i pojedince kojima je socijalna pomoć potrebna** i koje se nalaze ispod određene granice siromaštva. Ukupna **populacija mladih je ranjiva kategorija** koja je kao takva bliže granici siromaštva nego populacija odraslih.

Siromaštvo i **socijalna nezbrinutost vode mlade u društvenu isključenost** - proces uslijed kojeg pojedinci dolaze na margine društva. To ih udaljava od mogućnosti zapošljavanja, zarade i obrazovanja, kao i društvenih odnosa i aktivnosti zajednice. Društveno isključeni mladi imaju malu ili nikakvu moć u procesu donošenja odluka, čak i ako je riječ direktno o odlukama koje utječu na njihov život. Prema indeksu generalne društvene isključenosti (HSEI) koji se bazira na nekoliko indikatora (standard, zdravlje, obrazovanje, učešće u društvu i pristup uslugama), preko 50% stanovništva u BiH je društveno isključeno, a mladi ljudi od 15 do 25 godina starosti su među kategorijama koje su najviše društveno isključene. To neučestvovanje u društvenim procesima nije privremeno, već ima obilježja trajnog stanja. Ono nije nužno posljedica osobnih nedostataka isključenih, njihove lijenosti, nesposobnosti ili drugih mana - **isključenost je najčešće uzrokovana institucionaliziranim nejednakostima**.

Mladi su u nepovoljnijem društvenom i ekonomskom položaju nego druge starosne skupine jer najčešće ne raspolažu imovinom (nekretninama, visokim primanjima, ušteđevinom). Često su manje konkurentni od starijih grupa stanovništva, jer pravovremeno ne stječu potrebno radno iskustvo. Mreža kontakata i poznanstava koju gaje obuhvata prvenstveno njihove vršnjake a ne i ljude od „posla, utjecaja i odluke“, s obzirom da nemaju dovoljno ponuditi na „tržištu interesa“, te ostaju prikraćeni za takvu vrstu podrške.⁷

Institucionalni okvir i dosadašnja politika u oblasti socijalne skrbi prema mladima

U postratnim zemljama, kao što je slučaj s BiH, česta je pojava osiromašenja većine stanovništva s jedne i bogaćenja manjine s druge strane - izvršena je **velika polarizacija na bogate i siromašne**. Siromaštvo mladih, a time i njihova društvena isključenost, široko je rasprostranjena pojava u BiH. BiH je potpisnica međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, po osnovu kojih je dužna socijalno pomagati ugroženim kategorijama stanovništva. Prema Evropskoj socijalnoj povelji, BiH je dužna osigurati efikasno uživanje prava na socijalnu pomoć te osigurati izvore sredstava za život osobama koje nisu u mogućnosti ostvariti izvore sredstava svojim trudom niti na bilo koji drugi način. Također, Dejtonski mirovni sporazum osigurava svim osobama u BiH najveći stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, što obuhvata i pravo na socijalnu pomoć. Ustav BiH garantira pravo na socijalnu pomoć.

Socijalna politika prema mladima u BiH gotovo je potpuno izostala, izuzev sporadičnih koraka koje su neke institucije vlasti preduzimale, ali bez strateškog pristupa (stipendije, krediti za subvencioniranje kamata za stambeno zbrinjavanje, vrlo rijetkih jednokratnih novčanih pomoći za mlade majke i sl.).

⁷ Rusmir Pobrić, Studija o društvenoj isključenosti mladih „Zašto sam isključen/a“, Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo 2013.

Potrebe mladih za socijalnom skrbi

Važan pokazatelj kvalitete života mladih je mogućnost stambene samostalnosti. **Stambena zbrinutost** mladih u BiH na niskom je nivou. Nepostojanje povoljnih stambenih kredita, ekonomska nestabilnost i neizvjesnost skoro su nepremostive prepreke za većinu mladih u BiH. Samo 7% mladih je stambeno samostalno, 2% je onih koji žive kao podstanari, odvojeno od roditelja, a 5% onih koji žive u stanu ili kući koja je njihovo vlasništvo.

Socijalna izdvajanja za mlade su minimalna. Procent onih koji su se izjasnili da su korisnici nekog vida socijalne pomoći kreće se ispod 3,5%.

Izuzevši učenike i studente, **četrvtina nezaposlenih mladih (25,7%) navodi da ne traži posao**. Dvije trećine ispitanika koji traže posao navode da ne traže posao u određenom sektoru i da bi prihvatili posao u bilo kojem sektoru (66,5%).

Tek **svaki deseti srednjoškolac i student prima neku stipendiju**, što smo već prethodno obrazložili.

Samo je **17% mladih koji su u mogućnosti redovno doprinositi kućnom budžetu** i 22% onih čiji doprinos postoji, ali je neredovan. 23% mladih živi u domaćinstvima s manje od 1000 KM mjesečno. Samo 5% mladih mjesečno raspolaže s iznosom većim od 1000 KM.

9% mladih u FBiH je vjenčano, 7% ih ima djecu, a uglavnom imaju jedno (43%) ili dvoje (24%) djece.

Opredjeljenje „Naroda i Pravde“ u oblasti socijalne skrbi o mladima

Odlučni smo razviti programe pomoći za socijalno nezbrinute mlade

koji su do sada bili prepušteni sami sebi i porodici koja im nije bila u mogućnosti pomoći.

Odlučni smo sprovoditi socijalnu politiku koja će biti usmjerena na preventivu i razvoj, a ne na davanje milostinje

prvenstveno kroz programe (do) edukacija, prekvalifikacija i zapošljavanja, kako bi mladi mogli dostojanstveno živjeti od svog rada.

Odlučni smo spriječiti napuštanje školovanja zbog finansijskih razloga

što će biti jedan od naših osnovnih prioriteta, kroz novu politiku stipendiranja.

Odlučni smo pružati institucionalnu podršku za stambeno osamostaljivanje mladih bračnih parova, kao jedan od poticaja za rast nataliteta i stvaranje ambijenta za razvoj porodice

kroz novu politiku stambene podrške, koja će obuhvatiti sve nove mlade bračne parove.

Odlučni smo osigurati zagarantovanu pomoć mladim samohranim roditeljima

kao posebno ranjive kategorije mladih ljudi.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za socijalnu skrb o mladima i najavljuje sljedeće korake:

1. Kako smo prethodno pojasnili, kreirat ćemo potpuno novu politiku stipendiranja u BiH, i u skladu s maksimumom budžetskih mogućnosti, uvećati broj stipendija i njihov iznos, **s posebnim fokusom na stipendije koje su socijalnog karaktera**, kako bismo spriječili prerano napuštanje školovanja mladih iz finansijskih razloga, uz pravičan sistem transparentnosti dodjele, s precizno uređenim kriterijima.
2. Napraviti ćemo mrežu socijalne sigurnosti i pomoći za nezaposlene mlade i mlade na ivici siromaštva. Kreirat ćemo **progresivne i preventivne mjere s posebnim akcentom na period od završetka školovanja** do pronalaska prvog zaposlenja, sistemski potičući angažman mladih u tom periodu: edukacijski, volonterski (u smislu stjecanja prvog radnog iskustva), a s ciljem prevencije i suzbijanja rizika od socijalne isključenosti ovih posebno ranjivih kategorija mladih.
3. Izvršiti ćemo potpunu **promjenu postojeće politike stambenog zbrinjavanja** mladih, koja je trenutno usmjerena samo na olakšavanje okolnosti stambenog zbrinjavanja onih koji su već u mogućnosti samostalno ući u taj proces. Takva politika je skupa i neučinkovita jer je usmjerena na vrlo mali broj korisnika, koji bi i bez intervencije nadležne vlasti mogli osigurati krov nad glavom. Nova stambena politika bit će usmjerena na osiguravanje i podršku **povoljnih najмова stambenih prostora**, a ne na omogućavanje vlasništva nad stambenim prostorom, čime će se obuhvatiti veliki broj korisnika. Posebna podrška u takvom vidu podrške stambenom zbrinjavanju davati će se mladim bračnim parovima, s ciljem poticanja zasnivanja porodica i proaktivnog poticanja nataliteta.
4. Poboľšati ćemo **učinkovitost službi za socijalnu pomoć** i zaštitu kroz organizacijske reforme i pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad u skladu s potrebama mladih, a s ciljem veće dostupnosti i transparentnosti socijalnih usluga.
5. Razviti ćemo mehanizam kojim će se prepoznati ona domaćinstva, socijalne grupe i mladi pojedinci kojima je socijalna pomoć zaista potrebna, a to su oni koji se nalaze ispod određene, unaprijed definisane granice siromaštva. Uspostaviti ćemo **mehanizme za odabir korisnika socijalne pomoći zasnovane na procjeni ukupnog imovinskog stanja, a ne primarne kategorije**, jer osnova za definiranje održive i učinkovite socijalne politike mora biti određivanje stvarnog socijalnog položaja stanovništva. Ovakav pristup mnogo bolje odgovara stvarnim prioritetima nego postojeći sistem zasnovan na kategorijskom pristupu u okviru kojeg prava ostvaruju i oni koji nisu u stanju potrebe ili prava ostvaruju po više osnova (ograničiti visinu socijalne pomoći po svim osnovama).
6. Konkretizirati ćemo **podršku mladim bračnim parovima**, potičući razvoj porodice: osigurati (precizno uvjetovani) novčani poticaj za svaki novi bračni par, subvencionirati troškove stanovanja u prve dvije godine braka, osigurati besplatnu neophodnu opremu za svako novorođeno, te značajno povećati dječiji doplati. Posebnu podršku pružiti porodicama, bez obzira na njihov radni status: novčanu, zdravstvenu i edukacijsku.
7. Donijeti ćemo poseban **program socijalne podrške, savjetodavne i finansijske, za samohrane roditelje**, s posebnom skrbi za zaštitu mladih samohranih majki.

4. PROGRAM UČEŠĆA MLADIH U DRUŠTVENO-POLITIČKIM PROCESIMA

Uvod

Učešće u demokratskom životu bilo koje zajednice ne svodi se samo na glasanje – mada je to važan element učešća – kako je to uvriježeno u našem društvu. Građanska participacija i djelovanje podrazumijevaju da građani imaju prava, sredstva, prostor i priliku – a tamo gdje je to potrebno, i podršku – da učestvuju u odlukama i utječu na njih, te da se uključuju u procese i aktivnosti kako bi doprinosili izgradnji boljeg društva. Mladi bi srazmjerno svojoj brojnosti (oko 22% stanovništva BiH) trebalo da predstavljaju ako ne najznačajniju onda jednu od osnovnih **poluga u kreiranju ukupne društvene realnosti**.

U mnogim međunarodnim konvencijama učešće mladih spominje se kao prioritet i osnovno načelo djelovanja prema mladima. Bijela knjiga Evropske unije (2001.), kaže da je prioritet zemlje „osigurati da mladi budu konsultirani i više uključeni u odlučivanja koja se tiču njih samih, kao i općenito života u njihovim zajednicama”. Svjetski program djelovanja za mlade iz 2000. g.⁸ traži od donosilaca odluka da u obzir uzmu **učesće mladih u kreiranju, provođenju i procjeni učinka državnih politika** i akcionih planova koja se na njih odnose. Generalne skupštine Ujedinjenih nacija⁹ o promociji zapošljavanja mladih podržava zemlje članice da pripremaju državne izvještaje i državne strategije zapošljavanja mladih i uključuju omladinske organizacije i mlade ljude u taj proces.

Jasno je da mladi najbolje poznaju kako žive, svoj položaj i potrebe, te stoga mogu mnogo ponuditi donosiocima odluka. Uključivanje mladih u kreiranje politika i akcionih planova za poboljšanje njihovog položaja tim planovima daje **više šanse za uspjeh, ali i veći legitimitet i povjerenje kod mladih ljudi**.

Najčešći **oblici učešća mladih** u savremenim evropskim društvima jesu: volonterski rad, učešće u različitim oblicima neformalnog obrazovanja, vršnjačka edukacija, aktivizam kroz nevladine organizacije/klubove, projektne aktivnosti, škole, vijeća mladih, studentske parlamente, članstvo u političkim strankama, sindikati, različite interesne grupe, izbori (da glasaju i da budu birani), ali i radna tijela zakonodavne i izvršne vlasti pri iniciranju i kreiranju politika koje se na njih odnose.

Institucionalni okvir i dosadašnja politika poticaja učešća mladih

Zakoni u Federaciji BiH koji se vežu za pitanja mladih podržavaju učešće mladih kroz formiranje tijela mladih koja predstavljaju interese mladih i omladinskih organizacija. Kroz ova tijela mladi mogu učestvovati u procesima donošenja odluka, kreiranju politika i strategija prema mladima te u drugim procesima koji ih se tiču. Na državnom nivou ne postoji, niti je u proceduri, zakon koji bi regulisao položaj mladih, kao i njihovo učešće u tijelima mladih. Na državnom nivou postoji tek Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH pri Ministarstvu civilnih poslova BiH, koja se sastoji od predstavnika iz vladinih i nevladinih institucija, a formirana je s primarnom intencijom da pripremi dokument Strategije prema mladima BiH. Komisija je osnovana 2006. g. a dokument Strategije do danas nije pripremljen.

Podrška vlasti učešću mladih u BiH u najmanju ruku može se okarakterizirati vrlo slabom i ne zadovoljava ni minimum stvarnih potreba ni zakonskih obaveza. **Institucionalni mehanizmi** za uključivanje mladih u društveni život i proces donošenja odluka na kantonalnom i federalnom nivou, koji su predviđeni

⁸ The World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond (A/RES/50/81)

⁹ UN General Assembly Resolution A/RES/57/165 (December 2002)

zakonima o mladima, nisu u potpunosti zaživjeli ni nakon dugog niza godina otkako su spomenuti zakoni stupili na snagu. Ti mehanizmi jesu: službenik za mlade u lokalnoj zajednici, kompetentan za rad s mladima, centri za mlade, komisija za mlade pri skupštini/parlamentu koja ima zadatak inicirati kvalitetna rješenja za mlade, posebne budžetske stavke za mlade, transparentnost predviđenih sredstava, strategije prema mladima kao dokumenti koji osiguravaju da briga o mladima bude strateški usmjerena i fokusirana na konkretne rezultate, vijeća mladih kao predstavnička tijela mladih i legalan i legitiman sagovornik vlastima u oblasti mladih, savjetodavni odbori pri kabinetima čelnika i dr. Funkcionalni prostori za mlade, poznatiji kao omladinski centri, koji bi trebali imati višestruku namjenu (neformalne edukacije, biznis inkubatori, informiranje i dr.) prava su rijetkost u BiH.

Kada su izostali institucionalni mehanizmi brige o mladima, ne čudi što su mladi ljudi u BiH nezbrinuti, bez podrške, prepušteni ulici, kladionici, kafani, raznim vrstama manipulacija i rizika. Nezaposleni, a uz to i **društveno neangažirani mladi postaju trajna pasivna kategorija stanovništva koja postaje teret** zajednici u najširem smislu riječi: i ekonomski, i socijalni, i sigurnosni.

Potrebe mladih za učešćem u društvenim procesima

Svaka druga mlada osoba u FBiH je nezainteresirana za politiku. Mladi iz grupe mladih učesnika nemaju povjerenja u cjelokupan politički sistem zemlje. Smatraju da su sve stranke korumpirane i ne pronalaze političku opciju koja bi im odgovarala. Iskazuju interes za učešćem u politici, ali „ako bi se pojavila stranka u kojoj se pronalaze”. Ova grupa mladih ima kolektivno negativno mišljenje o politici i političarima općenito. Stariji ispitanici nešto pažljivije prate rad političara, ali većinom nisu politički angažirani. Kao razlog također navode potpuno nepovjerenje u političare i nepostojanje političke opcije s čijim idejama bi se složili. Na izborima većinom glasaju, ali često zato „da im neko ne uzme glas ili da ponište listić”. Aktivni mladi više su zainteresirani za politiku, pokazuju značajno više informiranosti o politici i zainteresiranosti za politiku, politički su više angažirani i prate programe stranaka.

Analizom izlaznosti **na Izbore 2014 mladi su izašli u procentu od oko 54%**, preciznije, preko 300 hiljada mladih ostvarilo je pravo glasa. S 21% biračkog tijela mladi bi mogli donijeti značajne promjene u rezultatima izbornih procesa, ali još uvijek ne glasaju punim kapacitetom, uglavnom zbog uvjerenja da svojim glasom ne mogu ništa promijeniti ili zbog toga što ne znaju kojoj političkoj opciji da daju povjerenje.

Mladi imaju potrebu da ih se pita za mišljenje, barem kada se odlučuje o stvarima koje ih se direktno dotiču ili o pitanjima u lokalnoj zajednici, ali **u istraživanjima navode kako ih „niko ne pita”**. Nisu dovoljno informisani o načinima i mogućnostima učešća u donošenju odluka. Ne prisustvuju javnim raspravama, tribinama niti drugim sličnim vidovima građanskog učešća, jer su im nepoznati.

Opredjeljenje „Naroda i Pravde“ u oblasti učešća mladih u društveno-političkim procesima

Odlučni smo podržati stvaranje aktivnih mladih ljudi

Želimo se sistemski boriti protiv društvene isključenosti mladih ljudi, te pošasti današnjeg bh. društva, koje ima nesagledive posljedice kako za mlade tako i za društvo u cjelini.

Odlučni smo uključivati mlade u sisteme odlučivanja

Želimo osigurati mladima da budu kreatori politike koja uređuje njihove živote, a ne njeni pasivni posmatrači, jer mladi najbolje znaju probleme s kojima se susreću i potrebe koje imaju.

Odlučni smo da ne prepustimo mlade ulici, kafani i kladionici

Želimo zaposlene i angažirane mlade, jer njihov radni angažman preduvjet je za njihovu društvenu aktivnost. Želimo mlade na mjestima koja omogućavaju njihov zdrav razvoj, a ne u mjestima u kojima su izloženi višestranom riziku.

Odlučni smo politiku učiniti ljepšom, da mladi ne bježe od nje već da se u nju uključuju

Želimo mladima predočiti politiku u najboljem svjetlu, onakvom kakva bi trebala da bude, politiku koja na terenu rješava njihove konkretne probleme, a ne politiku nedodirljivih institucija.

Odlučni smo pokazati da politički aktivizam ne znači primarno slijepu stranačku poslušnost

Želimo mlade ljude, bez obzira na političko opredjeljenje ili neopredjeljenost, uključiti u društveni i politički život i dokazati da Narod i Pravda nikada neće biti stranački okov koji zaustavlja dobre ideje i rješenja.

Odlučni smo pripremati nove generacija za preuzimanje političkih funkcija

Želimo uključiti mlade u procese donošenja odluka, da ih se konsultira za sva pitanja koja se na njih odnose, na svim nivoima vlasti u BiH, kako bi se pravovremeno pripremili za neophodni proces cjeloživotnog učešća u društveno-političkom životu, stekli potrebno samopouzdanje i naviku da se bore za svoja prava.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za učešće mladih u društveno-političkim procesima i najavljuje sljedeće korake:

1. Dosljednu primjenu Zakona o mladima FBiH, koji uređuje učešće mladih i podršku mladima u aktivnostima od javnog značaja, insistirajući na kaznenim odredbama prema institucijama koje ne provode Zakon. Posebnu pažnju posvetit ćemo implementaciji zakonskih odredbi koje se odnose na imenovanja i obuke službenika za mlade u lokalnim zajednicama, uspostavu posebnih budžetskih stavki za mlade, otvaranju centara za mlade, izradi i provedbi strategija prema mladima, uz puno učešće predstavnika mladih, te punopravnom učešću mladih u radnim tijelima izvršne i zakonodavne vlasti.
2. Pružit ćemo veću podršku, savjetodavnu i finansijsku, te omogućiti potrebna sredstva i prostor za rad Vijeća mladih FBiH i kantonalnih vijeća mladih, kao legitimnih partnera u pregovaranju o mjerama za poboljšanje položaja mladih. Podržat ćemo prekogranične aktivnosti vijeća mladih, s ciljem što boljeg predstavljanja mladih na međunarodnom nivou.
3. Podržat ćemo osnivanje i/ili rad javnih prostora za mlade (centre za mlade) na nivou lokalnih samouprava. U uskoj saradnji s lokalnim samoupravama, osigurat ćemo održivost ovih centara, učešće mladih u rukovođenju tim centrima, kao i neophodnu obuku osoblja.
4. Uspostavit ćemo precizne kriterije, uz osiguravanje pune transparentnosti od strane nosilaca vlasti i konkurentnosti svih omladinskih organizacija pri odabiru i finansiranju projekata za mlade, koji će se finansirati na temelju usaglašenosti sa strategijom prema mladima. Osigurat ćemo veća finansijska

sredstva za rad i projekte udruženja mladih, s transparentnim javnim pozivima, uz učešće mladih u odlučivanju o raspodjeli tih sredstava.

5. Uspostavit ćemo standarde u oblasti rada s mladima, osiguravajući željeni kvalitet u toj oblasti. Insistirat ćemo da se neophodnom preraspodjelom i edukacijom, a ne novim zapošljavanjima (izuzev ako nije neophodno), osigura postojanje educiranih službenika za mlade u svim nadležnim institucijama vlasti. Programski ćemo stimulirati uspostavljanje programa izučavanja teme rada s mladima na odgovarajućim fakultetima društvenog smjera.

6. Kao platformu za donošenje bilo koje politike koja se odnosi na mlade ljude – pitat ćemo mlade, putem istraživanja o njihovim problemima i potrebama. Poštovat ćemo zakonsko pravo i omogućiti predstavnicima mladih da punopravno učestvuju u radnim tijelima parlamenata/skupština, tj. komisijama za mlade, te direktno u radnim grupama za pripremu tih politika, ali i kao implementatore dijela planiranih mjera.

5. PROGRAM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE MLADIH

Uvod

Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili iznemoglosti. Prema tome, zdravlje zahtijeva multidisciplinarnan tretman, ne samo oblasti zdravstva već i obrazovanja, ekonomije, transporta i dr. Prema procjeni Svjetske zdravstvene organizacije, **zdravlje zavisi samo 10% od aktivnosti zdravstva**, a 90% od drugih životnih uslova: stanovanja, pristupa čistoj pitkoj vodi, čistoće vazduha, obrazovanja i td.

Populaciju mladih treba posmatrati kao vrlo osjetljiv segment društva u kontekstu zdravstvene zaštite, jer je riječ o periodu tranzicije iz djetinjstva ka odrasloj dobi, u kojem se snažno mijenjaju obrasci ponašanja. Današnji mladi u BiH pogođeni su ratnim i postratnim tranzicijskim periodom u BiH, tako da su podložniji različitim rizicima koji se negativno odražavaju na zdravlje. Istraživanja UNICEFa, SZOa, UNFPAa ukazuju na to da su **vođeći rizici** po zdravlje mladih sve veća zloupotreba duhana, alkohola, opojnih droga, visok nivo povreda (saobraćajni traumatizam, zanemarivanja i zlostavljanja). Također, zdravstveno stanje mladih karakterizira i loše mentalno zdravlje sa sve višom stopom poremećaja ponašanja, bolesti ovisnosti, depresije pa i samoubistava, kao i niska stopa kontraceptivne zaštite sa sve većim porastom seksualno prenosivih infekcija.

Zdravstvena kultura stanovništva u BiH uopće je na niskom nivou, pa i kod mladih nije razvijena navika čuvanja i redovne kontrole zdravlja, uz primjenu zdravog načina ponašanja. Oni se obično ljekaru obraćaju kada već postoje tegobe koje mogu ukazati na neki od poremećaja. Problem diskriminacije, tabua i predrasuda i dalje je vrlo izražen, pa, ukoliko se mlad čovjek brine za svoje zdravlje, najčešće se njegova briga povezuje s tim da je već bolestan, inficiran i sl.

Naročitih problema u zadovoljavanju svojih specifičnih potreba imaju **mladi s invaliditetom te posebno osjetljive, marginalizirane i socijalno ugrožene grupe mladih**. U ovu drugu grupaciju svrstavaju se: mladi bez roditeljskog staranja, beskućnici, smješteni u odgojne ustanove, siromašni, oni koji nisu obuhvaćeni školskim sistemom, pripadnici nacionalnih manjina, vjerskih zajednica, mladi s potrebom za posebnom podrškom, izbjegla i raseljena lica i sl.

Institucionalni okvir i stanje u BiH

Organizacija, finansiranje i pružanje zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini predstavljaju odgovornost entiteta, deset kantona u Federaciji BiH i distrikta Brčko. Dakle, sistem zdravstva u BiH je decentraliziran i sastoji se od 13 „podsistema“.

Uz depopulaciju uzrokovanu izuzetno nepovoljnim migracijskim trendom iz BiH, zatim izgradnju adekvatne politike zapošljavanja te rješenje pitanja finansiranja penzionog sistema u BiH (svi pobrojani problem vezani su uzočno-posljedično), **održivost zdravstvenog sistema vjerovatno je najveći izazov s kojim ova zemlja susreće**. Periodično, ali učestalo i kontinuirano, u javnosti se pojavljuju različite polemike, diskusije, spočitavanja, optužbe, nezadovoljstva i druge slične forme javne rasprave i zagovaranja oko brojnih pitanja zdravstvenog sektora u BiH. Bh. stanovništvo ubrzano stari, čime se i potreba za zdravstvenim uslugama i lijekovima, a time i troškovi zdravstva, rapidno povećavaju. U Federaciji BiH, entitetu u kojem se ostvaruje najveći dio zdravstvene potrošnje u BiH, u periodu od 2003 – 2014 zabilježen je porast potrošnje u apsolutnom iznosu viši od 110%, a u rangju je (uzimajući u obzir

period od 2004. godine) sa zapadnoevropskim zemljama u kontekstu povećanja učešća u BDP-u. U 2014. godini ukupna potrošnja u zdravstvu u Federaciji BiH iznosila je 1.708.251.276 KM.¹⁰

U takvoj teškoj situaciji zdravstvenog sistema u BiH, u kojoj se **zdravstvo primarno bavi posljedicama**, tj. liječenjem već oboljelog stanovništva, **preventivna zdravstvena zaštita mladih, kao zalag za budućnost** i garant opstanka zdravstvenog sistema, nažalost nije bila na listi prioriteta politike u BiH.

Potrebe mladih u oblasti zdravstvene zaštite

Aktuelni zdravstveni problemi među populacijom mladih, koji zahtijevaju organiziranu i kontinuiranu akciju u cilju rješavanja, jesu:

Razvojno-psihološki problemi: oko 1/3 populacije srednjoškolaca i studenata pripada grupi rizičnih, tj. manifestira znake psihološkog trpljenja i mentalnih problema i poremećaja te iskazuju potrebu za organiziranom psihološko-psihijatrijskom podrškom, odnosno pomoći. Iz godine u godinu sve je veći broj mladih koji imaju psihološke probleme ili manifestiraju određenu, za ovaj uzrast specifičnu, psihopatologiju: različite teškoće adolescentnog procesa skoncentrirane oko formiranja stabilnog i definitivnog identiteta, depresivna stanja i poremećaje ponašanja, uključujući zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, nasilno i delinkventno ponašanje i poremećaje ishrane. **Potrebu za psihološkim savjetovalištim**a navode kao najčešću, ali uz dovoljnu diskreciju, da su savjetovališta van zdravstvenih ustanova.

Bolesti ovisnosti: Bolesti ovisnosti imaju hroničan tok i dovode do teških poremećaja psihičkog i tjelesnog zdravlja mladih, odnosno ugrožavaju ili zaustavljaju njihov normalan psiho-fizički razvoj. Izrazito je ugrožena i njihova socijalna pozicija i pozicija njihovih porodica, a samim tim i sigurnost društva. Podaci vezani za zloupotrebu droga ukazuju na porast procenta korisnika psihoaktivnih supstanci među mladima te sve veću učestalost korištenja više psihoaktivnih supstanci zajedno, a sve je niža dobna granica kad je u pitanju prvi kontakt s psihoaktivnim supstancama. 30% mladih svakodnevni su pušači, ali je moguće da je ovaj procenat i veći jer tokom istraživanja na ovo pitanje daju društveno poželjne odgovore.

Zlostavljanje i zanemarivanje: postalo je socijalno vidljivije, predstavlja veliki društveni problem koji pogađa kako mlade u porodicama tako i mlade u ustanovama za djecu lišenu roditeljskog staranja i mlade u ranjivim grupama. Također, 13% mladih u FBiH je kroz radno iskustvo svjedočilo nekom obliku zlostavljanja na poslu koje je ostavilo posljedice na duševno i tjelesno zdravlje njih samih ili njihovih kolega ili kolegica.

Problemi reproduktivnog zdravlja: prema rezultatima brojnih studija, učestalost seksualne aktivnosti među mladima u BiH je u porastu. U BiH u 2014. godini registrovan je 301 porođaj maloljetnica, od čega 224 u Federaciji BiH i 77 u Republici Srpskoj. Na osnovu rezultata manjih istraživanja dubinskog tipa procjenjuje se da je broj evidentiranih namjernih pobačaja znatno manji od stvarnog, uprkos postojanju obaveze prijavljivanja ovih intervencija i vođenju zdravstvene statistike. Procjenjuje se da svake godine iskustvo s ovom vrstom medicinskog postupka ima šest do sedam hiljada djevojaka adolescentnog uzrasta, a poznato je da namjerni prekid trudnoće kod mladih predstavlja značajan prediktor za nastanak spontanih pobačaja i prijevremenih porođaja, odnosno za razvoj neplodnosti u kasnijem životnom dobu.

¹⁰ Rusmir Pobrić i Višnja Marilović, *Analiza stanja integriteta u procesima dostupnosti lijekova u BiH*, Net Consulting d.o.o. Sarajevo, 2017. godina.

Svaki osmi mladi bračni par ima poteškoće sa začecem. Pravo na besplatnu umjetnu oplodnju u okviru javnog zdravstvenog sistema ne mogu ostvariti.

Povrede: povrede mladih najčešće se dešavaju u saobraćaju, a posljedice su nepoštivanja saobraćajnih propisa i loša putna infrastruktura. Sve su češće povrede usljed fizičkog zlostavljanja mladih, kako u porodici tako i u školi i na ulici.

Fizička neaktivnost: koja može utjecati na nepravilan razvoj tijela te nastajanje određenih deformiteta i bolesti. Oko 23% mladih se nikako ne bavi rekreativnim aktivnostima. Dodamo li tome mlade koji se rekreativnim aktivnostima bave jednom sedmično i rjeđe od toga, dolazimo do približno 48% mladih koji ne posvećuju dovoljno brige ovim za zdravlje važnim aktivnostima. Mladi u BiH suočeni su s neodgovarajućim otežanim uvjetima za bavljenje sportom ili nekim drugim vidom fizičke aktivnosti, i to u smislu da ne postoje adekvatni tereni i igrališta, a i postojeći često nisu sigurni. Također, bavljenje određenim sportom, posebno ukoliko je riječ o profesionalnom bavljenju sportom, često podrazumijeva velika novčana ulaganja i nepremostivu prepreku za mlade koji su u teškom imovinskom stanju.

Nepravilna ishrana: ona predstavlja neuravnoteženo ili nedovoljno uzimanje hrane, a njene direktne posljedice su poremećaj rasta i razvoja te pojava bolesti. Utjecaj sredine i želja za privlačnim izgledom često dovode do nepravilne ishrane i posljedica koje se usljed toga javljaju, a poseban problem predstavlja siromaštvo. Nepoznavanje kulture ishrane i pogrešne navike („brza hrana“, instant napici i sl.), negativno se odražava na zdravstveno stanje mladih.

Među najvažnijim faktorima iz okruženja koji utječu na razvoj i zdravlje mladih jesu:

- poremećaj ili pad sistema vrijednosti;
- problemi u školstvu;
- problem zapošljavanja mladih;
- siromaštvo;
- nedovoljna upućenost roditelja u stvarne potrebe njihove djece;
- otuđivanje članova porodice, nedostatak komunikacije, raspad porodice;
- slabi kapaciteti zdravstvenih usluga – ljekari nemaju dovoljno vremena za preventivni rad.

Siromaštvo i loša socio-ekonomska: 7% mladih u FBiH nema ili ne zna ima li zdravstveno osiguranje, a najčešće nemaju sredstva liječiti se u privatnom sektoru. Prema ranijim istraživanjima, tek je 40% onih koji su obavili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci, a polovina od tog broja nije ga obavila kao redovnu kontrolu, već zbog određene proceduralne potrebe.

Neinformisanost mladih o posebnim zdravstvenim uslugama: Tek 11% mladih u FBiH zna da u njihovoj lokalnoj zajednici postoje zdravstvene usluge koje su posebno organizirane i specifično namijenjene samo za mlade, a svega 9% mladih je te usluge i koristilo, i to 6% njih samo jednom ili dva puta.

Nepovjerenje u javni zdravstveni sistem: Kao razloge nezadovoljstva mladi najčešće navode nedostatak povjerenja u ljekare, jer misle da je u zdravstvu najveći nivo korupcije prilikom zapošljavanja – novi medicinski kadar smatraju proizvodom nepotizma, a ne struke. Također smatraju da mlađi ljekari nisu imali dovoljno prakse u procesu obrazovanja, te nemaju povjerenja u njihovo iskustvo. Općenito su nezadovoljni i zdravstvenim osobljem te sve češćim nedostacima medicinskih materijala. Navode kako je odnos zdravstvenog osoblja često nepristojan prema pacijentima, dikriminatoran i koruptivan.

Opredjeljenje „Naroda i Pravde“ u oblasti zdravstvene zaštite mladih

Odlučni smo svim mladima osigurati institucionalnu pažnju kako bi se razvijale zdrave generacije mladih

Želimo omogućiti zdravstveno osiguranje za sve mlade i pružiti jednakost mladih u pristupu zdravstvenoj zaštiti bez obzira na statusne razlike.

Odlučni smo strateški preusmjeravati zdravstvenu zaštitu od kliničkog pristupa u preventivni pristup prema promociji zdravlja i zdravih navika, intersektorskoj saradnji, uključivanju zajednice, aktivnom učešću mladih i razvoju individualne odgovornosti za zdravlje.

Odlučni smo ulagati u nedostajuću infrastrukturu i pojačavati kapacitete zdravstvenih usluga za mlade u skladu s potrebama mladih, u savjetovališta i posebne zdravstvene odjele za specifične zdravstvene probleme i izazove populacije mladih.

Odlučni smo provoditi konkretnu pronatalitetnu politiku

svjesni velikih demografskih izazova s kojim se susreće naša zemlja.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za jačanje zdravstvene zaštite mladih i najavljuje sljedeće korake:

1. Promijenit ćemo i primijeniti regulativni okvir koji će osigurati jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i jamčiti **zdravstveno osiguranje svim mladima**, bez obzira na radni/obrazovni status i mjesto prebivališta, osiguravajući svima osnovni paket zdravstvenih usluga.
2. Uspostavit ćemo **diskretna psihološka savjetovališta za mlade, van zdravstvenih ustanova**, koja bi mladima garantirala diskreciju korištenja takvih vrsta usluga. Kreirat ćemo i provesti programe na kantonalnom i federalnom nivou, kao dio strategija prema mladima, za razvoj samopouzdanja i vještina komunikacije usklađenih s razvojnim potencijalima mladih s poremećajima mentalnog zdravlja, hroničnim oboljenjima i s potrebom za posebnom podrškom.
3. Primijenit ćemo postojeće i donijeti nove zakonske mehanizme vezane za **kontrolu duhana i duhanskih proizvoda** po uzoru na razvijene zemlje i preporuke Svjetske zdravstvene organizacije, jačat ćemo zakonske regulative o **ograničenoj konzumaciji alkohola**, koja bi se posebno odnosila na mlade ljude i slijedila Preporuku Vijeća Evrope. Insistirat ćemo na punoj implementaciji i snaženju državnog Zakona o **borbi i prevenciji zloupotrebe droga**, posebno na odredbama u vezi s obrazovanjem.
4. Intervenirat ćemo dodatno u obrazovnim planovima i programima u smislu **jačanja zdravstvenog odgoja** u osnovnim i srednjim školama (s naglaskom na reproduktivno zdravlje, planiranje porodice, bolesti ovisnosti, mentalno zdravlje mladih, alkoholizam, nasilje u porodici te zdravih stilova života itd.). Vrlo važnu podršku formalnom zdravstvenom odgoju pruža i tzv. vršnjačko obrazovanje, kojem ćemo naći mjesto u zvaničnom obrazovnom sistemu kroz podršku projektima omladinskih udruženja.
5. Ulagat ćemo u **doedukaciju zdravstvenih radnika koja se tiče razumijevanja zdravlja mladih**, s ciljem uklanjanja diskriminatornog ponašanja prema ranjivim grupama i oboljelima koji pripadaju ranjivim grupama. Podržat ćemo projekte saradnje između sektora primarne zdravstvene zaštite, zavoda za javno zdravstvo i nevladinih organizacija u oblasti promocije, edukacije i prevencije.
6. Uvrstit ćemo **program zdravstvene zaštite mladih u strategije** prema mladima na kantonalnom i federalnom nivou vlasti, u skladu sa zdravstvenim potrebama mladih, i dosljedno ga primijeniti.

7. Donijet ćemo odgovarajuću regulativu o **liječenju neplodnosti** biomedicinski potpomognutom oplodnjom te osigurati da svi mladi bračni parovi imaju jednaku mogućnost ostvarivanja prava u skladu s njom.
8. Podržat ćemo projekte izgradnje odgovarajuće infrastrukture, u saradnji s lokalnim zajednicama, koja će omogućiti mladima i poticati na provođenje slobodnog vremena na **rekreativne aktivnosti** (sportske plohe, trim i biciklističke staze, šetališta, kupališta, sportski kompleksi i dr.).

6. SPORT, KULTURA I SLOBODNO VRIJEME MLADIH

Uvod

Sport i kultura u BiH su u nezavidnom položaju, koji karakteriše permanentna finansijska kriza i loša infrastruktura. Osim izostanka političke volje za sistemsko rješavanje problema u oblasti sporta i kulture, te decentraliziranih institucionalnih nadležnosti koje su često političkim elitama bile alibi za usporavanje razvoja, ne postoji ni strateški pristup razvoja sporta i kulture zasnovan na istraživanju stanja na terenu. Problemi i ovim oblastima uglavnom su se rješavali po principu „gašenja vatre“ kada bi sportski klubovi ili kulturne ustanove dolazile na sami rub propadanja (slučaj Zemaljski muzej, olakšice naplate poreza od sportskih klubova i sl.)

Institucionalni okvir i trenutno stanje u BiH

U Bosni i Hercegovini **oblast kulture je decentralizirano uređena**. Ministarstvo civilnih poslova BiH nadležno je za utvrđivanje osnovnih principa koordinacije, usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i definsanje strategije na međunarodnom planu u oblasti kulture. Na nivou entiteta postoje ministarstva nadležna za pitanja kulture i to u Republici Srpskoj Ministarstvo prosvjete i kulture a u Federaciji BiH Ministarstvo kulture i sporta. U Federacije BiH nadležnosti u oblasti kulture dalje su na nivou kantonalnih ministarstava. Brčko Distrikt BiH ima odjel nadležan za pitanja u oblasti kulture. Institucije kulture, nauke i umjetnosti u Bosni i Hercegovini nalaze se u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju i zahtjevaju značajniju podršku institucija vlasti. Problem finansiranja pojedinih kulturnih institucija eskalirao je 2014. godine, kada je čak došlo i do privremenog zatvaranja Zemaljskog muzeja.¹¹

Zakon o sportu na nivou BiH stupio je na snagu još u aprilu 2008. godine i rezultat je političkog kompromisa. Uz **profesionalni sport** i sportska takmičenja, ovaj Zakon reguliše i sportske aktivnosti i igre organizirane s ciljem unapređenja zdravlja ili rekreacije (sportska rekreacija), sportske aktivnosti organizirane za invalidna lica, odnosno organizirani školski i univerzitetski sport. U javni interes, koji definira Zakon, spadaju i slijedeći ciljevi koji se odnose na **afirmaciju amaterskog i školskog sporta** - razvijanje svijesti građana, posebno mladih, o sportu i njegovim vrijednostima, doprinos vaspitanju, obrazovanju i razvoju djece i omladine, podsticanje i afirmiranje sporta i njegovih vrijednosti, **očuvanje zdravlja** kao osnove svake ljudske aktivnosti, radne produktivnosti, izražavanje stvaralaštva i humanog življenja, te podsticanje sistematskog i organiziranog bavljenja sportom u slobodnom vremenu.

Poseban problem, kako smo naveli, jeste finansiranje kulturnih i sportskih institucija. Kulturne institucije samo dijelom mogu riješiti taj problem samofinansiranjem, jer nisu komercijalnog karaktera, dok dobra međunarodna praksa pokazuje da se profesionalni **sport umnogome može razvijati privatnim investicijama i komercijalnim aktivnostima**. Međutim, zakonski okvir ne potiče takvu vrstu pristupa. Zbog načina na koji zakon prepoznaje subjekte ili nosioce sportskih aktivnosti, postoji problem u njihovoj privatizaciji, odnosno privatnom investiranju u njihov razvoj. Sportski klubovi u Bosni i Hercegovini nalaze se u izuzetno teškoj finansijskoj situaciji i u ulazak privatnog kapitala u njih mnogi vide kao jedini spas. Zemlje u okruženju već glasno najavljuju pripreme za privatizaciju sportskih klubova. U BiH takve inicijative sporadično su se javljale i brzo su utihnule.

¹¹ Strategija kulturne politike u BiH, Vijeće ministara BiH, 2008.

Potrebe mladih

Mladi u BiH, prema posljednjim istraživanjima, svoje slobodno vrijeme provode uglavnom u kući. Približno 11% mladih najmanje tri do pet puta sedmično ili svaki dan posjećivalo je kladionice/kockarnice. Svaka deseta mlada osoba u BiH, u periodu vršenja istraživanja, posjećivala je kulturne događaje.

Mladi uglavnom smatraju da su sportski, kulturni i drugi sadržaji za mlade poprilično nedostupni jer su, ako ih i ima, skupi, a da u manjim sredinama najčešće i ne postoje. Centri za mlade prava su rijetkost, infrastruktura i javna igrališta za sport su zapušteni, a praksa da se na javnim površinama (recimo, u parkovima) instaliraju sprave za vježbanje u BiH tek zaživljava i ide sporo.

Istraživanje u Federaciji BiH, sa kraja 2013. g. pokazuje kako su mladi najnezadovoljniji podrškom nižih nivoa vlasti **da sami učestvuju u kreiranju kulturnih sadržaja** (preko 60 %), **kao i sportskih** sadržaja (56 %), Mladi su nezadovoljni podrškom lokalne vlasti razvoju sporta generalno, te nastavom fizičkog/tjelesnog odgoja u školi, odnosno na fakultetu, koje pohađaju (43 %).

Neuređenost u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno **zapostavljanje mladih talenata**. Ne postoji strateško promišljanje ili se u praksi ne realizira, već se sve svodi na ad hoc pojedinačne, parcijalne, kulturne i sportske aktivnosti za mlade, koje su najčešće kratkog trajanja. Ne postoji programski pristup institucija vlasti i ministarstava temama kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Onemogućeno je praćenje učinkovitosti postojećih vladinih mjera. Nedostaju i odgovarajući kapaciteti za oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Samo u bogatijim općinama omogućava se korištenje objekata i infrastrukture za aktivnosti prema mladima u oblasti sporta, kulture i slobodnog vremena. U većini gradova nedostaju resursi i infrastruktura kao što su sportski tereni, oprema, domovi mladih, a tamo gdje i postoje primjetna je nedovoljna dostupnost široj populaciji mladih. Također, mladi su nedovoljno informisani o svim programima i servisima u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena koji postoje za njih.

Opredjeljenje „Naroda i Pravde“ u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena mladih

Odlučni smo afirmirati amaterski i omladinski sport u BiH

Vidimo afirmaciju i razvoj školskog i amaterskog sporta kao ključnu za direktno i indirektno rješavanje nekoliko akutnih problema sa kojima se mladi u BiH suočavaju. Pod jedan, bavljenje sportom utječe na zdravlje mladih ljudi, drugo, ono stvara radne navike, treće, kvalitetnije ispunjava slobodno vrijeme, i četvrto, mijenja suštinski odnos prema sportu koji nije isključivo profesionalni i takmičarski.

Odlučni smo zakonski omogućiti privatne investicije u sportske klubove

svjesni činjenice da su sportski kolektivi u izuzetno teškoj situaciji i da im povremeni budžetski poticaji dugoročno ne mogu riješiti probleme i prepreke u razvoju.

Odlučni smo podržati kulturne sadržaje specifično namijenjene mladima

Uz puno učešće mladih ljudi u kreiranju i provođenju takvih projekata.

Narod i Pravda iskazuje političku volju za unapređenje sporta, kulture i slobodnog vremena mladih i najavljuje sljedeće korake:

1. Donijet ćemo novi zakonski okvir koji će **jasnije propisati status sportskih društava i omogućiti privatne investicije** u bh. sport, s ciljem omogućavanja dugoročnog razvoja i omogućavanja mladih ljudima adekvatne uslove za bavljenje sportom i izgradnju sportskih karijera. Prema izjavama sportskih radnika, čelnika i navijačkih grupa iz svih krajeva BiH, koje su mediji zabilježili proteklih godina, postoji raspoloženje i visok stepen saglasnost za zakonsko omogućavanje privatizacije sportskih klubova. Postoje i raspoloženi domaći i međunarodni investitori, pa i skupine navijača koji bi željeli biti akcionari svojih klubova. Precizno definirana i strogo kontrolirana privatizacija sportskih klubova i njihov oporavak podigli bi kvalitet sportskih predstava, povećalo bi se interesovanje sportske publike i ozbiljnih sponzora, država bi se finansijski rasteretila a motivacija mladih ljudi za bavljenje profesionalnim sportom, zbog većeg izgleda kako za kolektivni tako i za lični uspjeh, neupitno bi rasla.

2. Inicirat ćemo donošenje **jedinstvenog državnog programa razvoja amaterskog sporta** (uvažavajući nadležnosti entitetskog i kantonalnog nivoa za implementaciju) u kojem bi osnovne i srednje škole, kao državne institucije, u partnerstvu sa privatnim školama sporta, zajednički radile na provođenju programa. Ti programi bi bili obavezujući za sve osnovnoškolske i srednjoškolske institucije, i bili bi usmjereni na pravilan razvoj antropometrijskih i motoričkih sposobnosti djece u odnosu na njihovu dob. U izradi programa bit će angažirani predstavnici struke, i bit će zasnovan na standardima neophodnim za procjenu antropometrijskih i motoričkih sposobnosti djece, s periodičnim mjerenjima napretka.

3. Donijet ćemo **poseban program podrške razvoju kulturnih sadržaja prilagođenih mladima**, kao dio strategija prema mladima na kantonalnom i federalnom nivou, te inicirati donošenje takvog programa u okviru strategije prema mladima na državnom nivou, čije je donošenje također jedan od ciljeva na političkoj agendi „Naroda i Pravde“.